

Religion og klima – internationalt og i Danmark

Peter Birkelund Andersen, lektor, dr.phil. (peterba@hum.ku.dk), og Astrid Krabbe Trolle, tenure track-adjunkt (a.trolle@hum.ku.dk), Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet

Abstract

Menneskers relationer til naturen har altid været reflekteret i deres religiøse liv men får fra 1960'erne ny betydning, da repræsentanter for religioner og religiøse grupper søger at sætte netop deres religiøse position i relation til tidens miljødebat og siden til klimaspørgsmålet. Artiklen gennemgår udviklingen i religiøs interesse for klimaet og afslutter med Danmark som eksempel. Igennem medieanalyser og tidligere surveys dokumenterer vi, hvordan danskernes interesse for at afgive indtægt til fordel for miljøet er faldet de sidste årtier. På trods af dette finder vi i på baggrund af Hartmut Rosas resonansteori og ved brug af surveydata fra 2024, at majoriteten af danskerne finder resonans i naturen, og at der er en særlig naturreligiositet i nogle dele af befolkningen.

Nøglebegreber: Lynn White, *greening of religion*, forvalterteologi, Hartmut Rosa, resonans, miljøengagement i Danmark, klimaengagement i Danmark

Religionens ankomst i klimadebatten

Denne artikel gennemgår først, hvornår og hvordan klima for alvor blev et emne for især de kristne traditioner. Dernæst præsenterer vi, hvordan religion bredt forstået både kan skabe bæredygtige initiativer men samtidig også være en stopklods for klimavenlige initiativer. I anden del af artiklen vender vi os mod Danmark og religiøse klimainitiativer her i landet samt udviklingen i danskernes holdning til miljø og klima. Til sidst i artiklen analyserer vi ny data om forbindelserne mellem natur og religiositet i den danske befolkning i dag.

Da Romklubbens rapport *Grænser for vækst* udkom i 1972, pegede den på de problemer, man kunne forudse ved fortsat vækst i verdens økonomi, industri og befolkning, men havde ikke overvejelser om klimaet. Internationalt kom den store opmærksomhed omkring klimaet først i 1988 med etableringen af The Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) under de Forenede Nationer. Den miljø- og klimainteresse, der lå bag disse initiativer, var baseret på videnskabelige fremskrivninger af mulige situationsforløb alt afhængigt af, hvilke initiativer menneskeheden ville tage for at modvirke negative udviklinger, forurening og temperaturvækst. Den moderne interesse og omsorg for det naturlige miljø går imidlertid tilbage til midten af det 19. århundrede, hvor man begyndte at interessere sig for bevaring af arter og særligt smukke naturmiljøer (se

Rudbøg i dette nummer). Disse strømninger var ikke dominerende men udbredte over hele det politiske spektrum fra marxister, socialister og anarkister, over liberale til konservative (den senere nazisme var en overordentligt naturbevidst politisk strømning). Videnskabsteoretisk spændte de fra utilitaristiske evolutionsteoretikere til deres romantiske kritikere (Bramwell 1989, 3–21). Selvom bekymringen for naturen aldrig blev politisk dominerende, mødte de nye initiativer umiddelbart stor forståelse på tværs af det politiske spektrum på trods af, at der også forekom hovedrysten over nye indsigter såvel som økonomiske indvendinger sat på formlen: 'det har vi ikke råd til at gøre noget ved lige nu'. Kritiske positioner som fortsat dukker op i nye formuleringer i den løbende debat. Miljø- og klimaansvar er i deres udgangspunkt tæt forbundne, så selvom de ikke altid går hånd i hånd, er det værd at se på dem i sammenhæng.

Religion kom aktivt ind i debatten om miljø med historikeren Lynn Whites berømte artikel "The Historical Roots of our Ecological Crisis" (1967). White argumenterede her for, at der er et negativt sammenfald mellem kristen teologi og økologisk tænkning. Ifølge White formulerede kristne teologer i løbet af middelalderen og slutningen af det 15. århundrede en 'udbytterattitude' ('exploitive attitude') overfor naturen. En udvikling der lå i forlængelse af skabelsesberetningen i 1. Mosebog. Han opsummerede de væsentlige elementer bag sit argument: "Man named all the animals, thus establishing his dominance over them" (White 1967, 1205), og "God planned all of this explicitly for man's benefit and rule: no item in the physical creation had any purpose save to serve man's purposes." (White 1967, 1205). White kunne dermed afslutte med en kommentar om skabelsen: "although man's body is made of clay, he is not simply part of nature: he is made in God's image" (White 1967, 1205). Selvom man kan være uenig med Whites artikel, var den banebrydende for tiden, og hans arbejde er fortsat af stor betydning i forskningen og den offentlige debat (Herbener 2014; 2022), hvad enten man interesserer sig for den bibelske baggrund for miljødebatten eller de rationalistiske argumenter bag udbytterattituder til naturen fra middelalderen til nutiden (f.eks. Whitney 2015).

Lynn Whites artikel fra 1960'erne ramte ned i en tidsperiode, hvor den gryende klima- og miljøbevidsthed begyndte at få teologer fra forskellige religiøse traditioner til at gentænke dele af teologien. I en protestantisk sammenhæng argumenterede amerikanskschweizeren Francis A. Schaeffer for, at menneskene burde påtage sig et ansvar. Det gjorde han ved at nedtone menneskets betydning i skabelsesberetningen. I hans teologi er mennesker og dyr på samme niveau overfor den personlige og uendelige Gud (*personal-infinite God*) (Schaeffer 1970, 35–37). På denne måde fastholdt han sin baptistisk evangeliske tro på skabelsesunderet samtidig med, at mennesket måtte påtage sig ansvar for hele skabningen, også dyrene (Andersen 2022). Schaeffer var imidlertid én stemme blandt mange, og amerikanske evangeliske kristne var og er ofte kritisk indstillede overfor miljø og klimaudfordringer (f.eks. Alper 2022; Jenkins et al. 2018, 87).

Sammenlignet med de protestantiske teologers aktivitet i 1970'erne, reagerede den katolske kirke noget senere. Det kan der være mange grunde til. Den katolske kirke oplevede stor indre forandring i løbet af den periode, hvor de første klimaudfordringer begyndte at vise sig. Her gik den fra en antimoderne holdning til en mere verdensengageret kirke efter Andet Vatikankoncil (1962–65), men selv efter 1960'erne prioriterede den katolske kirke socialt arbejde frem for klimaindsats (Beyer 1994, 206–224). Siden har pavestolen dog påtaget sig en stærk miljø- og klimabevidst teologi (se f.eks. Rude i dette bind).

Konsekvenser for klimaet i de religiøse traditioner

I 2022 fandt Pew Research Center, at den mest kristne del af den amerikanske befolkning mener, at vi mennesker har et ansvar for at passe på jorden, men at samme kristne gruppe samtidig ikke ser klimaforandringer som et særligt stort problem (Alper 2022). Rapporten peger på, at klimaomsorg- og bekymring ikke er lige fordelt ud over religiøse traditioner og grad af religiøsitet. Helt overordnet har flere studier fundet, at evangelikale og pinsekirkelige kristne er mere tilbøjelige til at være klimaskeptikere (Veldman 2019) end andre religiøse traditioner. Religionsforskerne Jens Köhrsen, Julia Blanc og Fabian Huber (2023) har for nylig peget på tre overordnede tendenser indenfor religionernes grønne udvikling. Samlet set giver de tre udviklinger et overblik over et spraglet og uforudsigeligt felt, hvor uenigheder over klimatilgangen ofte falder inden for samme religiøse tradition: 1) En grøn udformning af eksisterende religiøse traditioner (*greening of religion*), 2) de religiøse organisationers potentiale til at forandre klimadagsordenen, og 3) udviklingen af en ny type spiritualitet, der medtænker den grønne dagsorden (Köhrsen et al. 2023, 5; Konisky 2017).

Den første udvikling henviser til, at de globale klimaudfordringer nu er så presserende, at alle internationale organisationer må forholde sig til det på et eller andet niveau – og derfor er religionerne også i stigende grad begyndt at medtage klimaforandring i deres teologier og i konkrete anvisninger til deres følgere. Den anden udvikling handler om, at de religiøse traditioner reelt kan gøre en stor forskel for den globale udvikling, da de kan påvirke folks klimabevidsthed. Ud over politisk strukturelle tiltag hen imod en bæredygtig dagsorden, så er almindelige menneskers adfærd også årsag til CO₂-udledning og overforbrug. Det er denne adfærd, der for øjeblikket får en moralsk kant i den offentlige debat med ord som klimasorg og flyskam. Her kan de religiøse traditioner agere moralske vejvisere, som vi har set det med eksempelvis muslimske lederes kald til global klimaansvarlighed fra 2015 i ”Islamic declaration on global climate change og interfaith Climate Change Statement to World Leaders” (WWF 2015) eller den tidligere pave Frans og hans grønne dagsorden.

I FN-regi har repræsentanter for mange forskellige religiøse traditioner formuleret fælles deklARATIONER. Ved de årlige klimatopmøder COP har der længe været et religiøst spor.¹ I 2024 ved COP29 i Baku vedtog repræsentanterne på topmødet ”World Religions for a Green Planet” under ledelse af Aserbajdsjans præsident som en del af Baku Deklarationen (Latifova 2024). De repræsenterede trosformer og trossamfund spændte fra kristne, muslimske, jødiske, hinduiske og buddhistiske til andre uspecificerede trosformer. Udover opbakning til Paris Deklarationen fra 2015 og tilslutning til uddannelse af ungdommen til mobilisering omkring klimasagen fordømmer Baku Deklarationen også racistisk, religiøs og etnisk begrundet vold. Dette specifikke initiativ er imidlertid blot ét af mange som giver udtryk for en stærk opbakning til klimadagsordenen blandt repræsentanter for religionerne. Köhrsen et al.’s tredje punkt, udviklingen af en ny type spiritualitet, refererer til de nye religioner, der falder ind under fæno-menet *Dark green religion*, som den amerikanske religionsforsker Bron Taylor (2010; 2021) har navngivet. Denne mørkegrønne religion dækker over nye religiøse udviklinger, der ser naturen som hellig og alle biologiske væsner som forbundet. Taylor har flere under-typer af mørkegrøn religion, men de deler alle den biocentriske verdensforståelse, hvor alle arter

¹ Forfatterne vil gerne takke Henrik Reintoft Christensen for at minde os om dette og også for mange andre konstruktive kommentarer til artiklen i sin helhed.

er værdifulde og afhængige af hinanden (Taylor 2010, 13). Senere i artiklen kommer vi ind på, hvordan vi måske kan ane konturerne af en mørkegrøn udvikling blandt danskerne.

Religiøse autoriteter har siden 1960'erne været nødt til at forholde sig til, hvad først miljøforurening, siden klimabelastning, betyder for dem, og hvad de vil anbefale deres tilhængere at gøre. Det er blevet påpeget at autoriteten undertiden er gledet fra det religiøse rum til kritiske stemmer udenfor trossamfundene (Taylor et al. 2016, 1001), hvilket for så vidt som miljø- og klimaovervejelserne har deres oprindelse udenfor trossamfundene er korrekt. Man kan måske ligefrem se White og hans arbejde (Taylor et al. 2016) som en sådanne ikke-religiøs autoritet. Nogle kristne og muslimske tænkere har udviklet forvalterskabsteologi, der går ud på, at mennesket skal passe på det naturlige miljø som klodens forvalter. Derfor er især forvalterskabsideen stærk i den monoteistiske tradition.

Ifølge Köhrsen og kolleger modsvares de tre klimapositive udviklinger af tre klimanegative udviklinger blandt religionerne: 1) Nogle religiøse traditioner er udbredt klimaskeptiske, 2) andre ser klimaproblemer en del af en velkommen apokalyptisk tidsalder, 3) klimaforandringer bliver også forstået som en guddommelig straf for menneskelige synder (Köhrsen et al. 2023, 5). Selvom de religiøse traditioner kan bevæge majoriteten af klodens befolkning hen imod en mere klimavenlig dagsorden, så er virkeligheden, at en stor gruppe af især evangeliske kristne er udpræget klimaskeptiske (punkt et). Ofte har de store monoteistiske religioner traditionelt vægtet sociale hensyn overfor samfundets fattige frem for mere abstrakte mål om klodens biodiversitet. De to sidste punkter tager højde for, at for eksempel den kristne tradition historisk er bygget på et apokalyptisk udgangspunkt, der har en forventning om, at vi lever i de sidste tider. Derfor giver det også teologisk mening, at klimaforandringer er udtryk for verdens forventelige kollaps. Den forventning har været levende siden den allertidligste kristendom. Det er dog vigtigt at understrege, at klimadagsordenen går på tværs af religiøse traditioner, så de største forskelle i forhold til klimaansvarlighed ikke nødvendigvis er forskellen på religioner (f.eks. sufisme og lutheranisme) men snarere interne forskelle inden for samme religiøse tradition. Der er selvfølgelig nogle religioner, der har et tæt forhold til de naturlige omgivelser som eksempelvis samernes traditionelle animistiske natur-relation. I anden retning finder vi også religiøse praksisser, der er decideret dårlige for det naturlige miljø, for eksempel affald fra verdens mange pilgrimme (se Brox i dette nummer). Klimadagsordenen bør få os til at se nøje på den store forskellighed, der både teologisk og i praksis findes inden for de enkelte religiøse traditioner.

Klima, natur og religion i Danmark²

Når vi vender os mod Danmark, blev miljøorganisationen NOAH oprettet i 1969. Navnet bærer en reference til Noa i 1. Mosebog men har ikke nogen religiøs betydning i øvrigt. NOAH var og er (siden 1988 Friends of the Earth) en sekulær miljøorganisation, men var gennem de protester og demonstrationer foreningen organiserede et vidnesbyrd om miljøbevidstheden i dele af den danske befolkning. Siden er mange andre miljøorganisationer kommet til. Få år efter, i 1972 blev den danske afdeling af miljøorganisationen WWF, Verdensnaturfonden, oprettet. WWF som går tilbage til 1961 har i hele

² Dette afsnit drejer sig om religionernes holdninger til miljø og klima; for den danske religionsforskning, se den indledende velkomst til dette nummer.

sin historie været ikke-religiøs, men har alligevel formået at binde religiøse og ikke-religiøse aktører sammen om klimadagsordenen. I 1986 var WWF hovedarrangør af en tværreligiøs valfart til Assisi, hvor kristne, buddhistiske, hinduistiske, muslimske og jødiske religiøse ledere underskrev en fælles erklæring, som ledere fra andre religiøse grupper siden har tilsluttet sig (Polunin 1987). I Danmark arrangerede WWF en lignende fejring i 1990, og her tilsluttede forskellige danske repræsentanter for religiøse grupper sig. Udover folkekirken var deklamationer fra Den ortodokse Kirkes Økumeniske Patriarkat (Jensen og Rothstein 1991, 176–177), danske repræsentanter for det danske Center for Tibetansk Buddhisme (Jensen og Rothstein 1991, 59), Viswa Hindu Parishad (Jensen og Rothstein 1991, 81–82) og danske muslimer (Jensen og Rothstein 1991, 106–107), baha'i og repræsentanter for naturreligioner. Fra 1990'erne og til i dag har vi set lignende fælles-religiøse erklæringer om at arbejde for at beskytte klodens naturlige liv.

Danske religiøse grupper følger i store træk deres internationale organisationer, men helt generelt er det danske religiøse landskab domineret af især folkekirken, som i skrivende stund (juni 2025) har 70% af danskerne som medlemmer. Den danske folkekirke har imidlertid ikke én repræsentativ stemme, så organisationen er svær at binde op på enkelte synspunkter (se også Schybergs bidrag i dette nummer om netop dette). Det skyldes, at folkekirken godt nok er politisk ledet af kirkeministeriet, men der er bred enighed om, at kirkeministeren ikke skal blande sig i 'de indre anliggender', som her oversættes til religiøse anliggender. Folkekirkens struktur betyder desuden, at beslutninger til en vis grad træffes decentralt. Hvor en række teologer og præster har argumenteret for, at kirken skulle påtage sig et miljø- og klimaansvar, så har andre præster argumenteret imod det ved at udgrænse miljø- og klimaansvar som politiske synspunkter, som der ikke gives teologiske svar på. Det har ikke forhindret udvikling af miljø- (Jensen 1992, 140–147 [1976]) og climateologier (Rubow 2011; Wolf 2010). Overordnet har disse pointeret menneskets forvalteransvar, hvad enten de kom fra grundtvigske eller Indre Missionske positioner. Nogle forfattere har arbejdet med at finde teologiske begrundelser for FN's verdensmål og fundet perspektiver på, at Gud i 1. Mosebog satte mennesket til at "herske" over de øvrige skabninger (f.eks. Andersen 2022; Søes 2022). Det er især teologer med baggrund i bevægelsen Tidehverv, der har ytret sig kritisk imod folkekirkeligt klimaengagement, fordi de mente, at indsatser for klimaet blandede teologi og politik sammen. Indenfor folkekirken repræsenterer Folkekirkens Grønne Omstilling et konkret tiltag for at reducere CO₂ for kirken som helhed.

Danske kirkers råd har siden 2007 stået bag Grøn kirke, der forener en række kristne kirker om udvikling af klimaorienteret teologi og konkrete ændringer i de enkelte kirkers miljøbelastning. Det er sigende, at initiativet til trods for formel støtte i folkekirken kun har opnået tilslutning fra omkring femten procent af sognene i 2025 (se Schyberg i dette bind).

De muslimske trossamfund i Danmark har ikke nogen officiel grøn dagsorden, men der er ligesom i andre trossamfund internationale initiativer, som de danske samfund læner sig op ad. En af disse er den nævnte fælleserklæring "Islamic declaration on global climate change og interfaith Climate Change Statement to World Leaders", som muslimske ledere over hele verden underskrev i 2015 til fordel for klimaet. I Mosaik Trossamfund er der ligeledes initiativer i gang hen imod at beskytte klimaet. Man lægger sig eksempelvis op ad internationale initiativer så som øko-synagoger og den amerikanske Jewish Action Climate (Rachlin u.å.).

Danske medier

En måde at måle den voksende interesse for klimaet er at se på forekomster af begrebet i de danske aviser. Vi har her valgt at se på antallet af artikler om 'klima', 'miljø' og 'kirke' i landsdækkende danske aviser fra 1975 til 2024. Det viste sig desværre u hensigtsmæssigt at indbygge søgninger på andre nærliggende begreber, for eksempel 'religion', så vi læser vores kombinationer af de tre begreber som udtryk for hyppigheden af et bredere og altså meget uspecifikt religionsbegreb i klima og miljødebatten i aviserne.

Det viser sig først og fremmest (Tabel 1), at der har været en fremadskridende vækst i artikler, der handlede om de to begreber fra 1975 til i dag.³ Ved periodens begyndelse har miljøbegrebet har været det brede og dækkende begreb for naturhensynet, da der i en lang periode (1975–2019) er langt flere artikler, der handler om miljø end om klima. Det har skiftet siden 2020, hvor der er flere artikler om klima end miljø. Det kan ikke teknisk afgøres, om aviserne reflekterer en udvikling, hvor danskerne begynder at se miljø og klima som tilhørende to indbyrdes forskellige sproglige sfærer. I så fald taber miljøbegrebet sin karakter af samlende term for i stedet at blive specifik om ikke klimarelaterede miljøforandringer.

	Miljø	Miljø og kirke	Pct. Miljø og kirke	Klima	Klima og kirke	Pct. Klima og kirke
1975–1979	894	0	0%	243	0	0%
1980–1989	3374	8	0%	242	0	0%
1990–1999	91.350	1.991	2 %	15.824	517	3%
2000–2009	144.265	3.479	2 %	46.975	1.496	3%
2010–2019	137.425	3.296	2 %	85.385	2.173	3%
2020–2024	54.467	1.714	3 %	69.454	1.893	3%

Tabel 1. Artikler om religion, miljø og klima i landsdækkende dagblade inklusive 'mesterblade' i INFO-MEDIA.

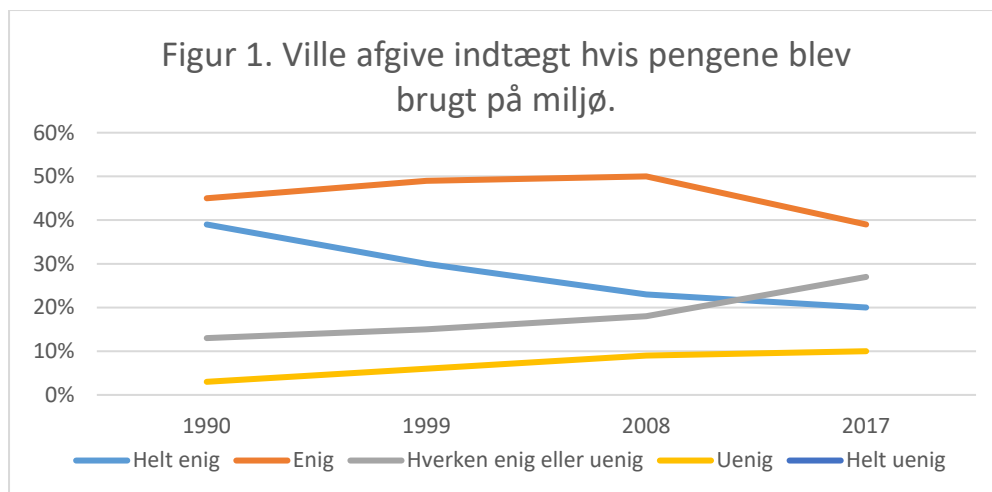
Når det drejer sig om sammenhængen mellem klima, miljø og kirke, så kan vi se, at det først er imellem 1980 og 1989, at miljø og kirke overhovedet dukker op i de samme artikler, og at andelen af artikler, der behandler temaerne samlet, ligger på imellem to og tre procent. Det indikerer, at de kirkelige aktører indtil videre spiller en ret lille rolle i den samlede dækning af miljø og klima.

Hvor står den danske befolkning?

En anden måde at måle befolkningens interesse for natur og klima er at spørge individerne direkte i et survey. Vi har ikke identificeret surveyundersøgelser om befolkningens miljøengagement i 1970erne og i 1980erne, men i Den danske Værdiundersøgelse kan vi se, at der har været en svækkelse af befolkningens engagementet i miljøet fra 1990 til 2017. I denne periode indgik et spørgsmål, om man var villig til at afgive indtægt, hvis pengene blev brugt til miljø. Fra 1990 til 2017 er støtten (helt enig og enig) faldet

³ Søgestrengene 'klima' og 'klima* AND kirke*', 'miljø*' og 'miljø' AND kirke*. Dublerede artikeloverskrifter er kun talt én gang. Længere søgestrengene har vist sig u hensigtsmæssige.

fra 84 til 59 procent. Derudover er procentdelen af tvivlere, der hverken er enige eller uenige fordoblet (Figur 1).⁴

I 2020 dokumenterede en undersøgelse indsamlet af International Social Survey Programme (ISSP), hvilke konkrete miljøproblemer danskerne syntes var vigtigst. Af de ni forskellige problemer respondenterne kunne pege på, valgte 37 procent klimaforandringer. Til sammenligning lå de næste problemfelter langt lavere. Her valgte fjorten procent kemikalier og pesticider og tretten procent vandforurening (Tabel 2).

Her er en liste over forskellige miljøproblemer... Hvilket problem, synes du er det vigtigste for Danmark?	Procent
Klimaforandringer	37
Kemikalier og pesticider	14
Vandforurening	13
Udtømning af naturens ressourcer	12
Luftforurening	10
Bortskaffelse af husholdningsaffald	5
Genmanipulerede fødevarer	4
Vandmangel	3
Atomaffald	1
Ingen af disse	1
Total	100

Tabel 2. Her er en liste over forskellige miljøproblemer... Hvilket problem, synes du er det vigtigste for Danmark? ISSP 2020, N=1.341, vægtede tal.

Klimaet blev i 2020 dermed anset for det væsentligste miljøproblem. I den danske befolkning gør det ikke nogen forskel, om man er religiøs eller ej i forhold til besvarelsen

⁴ 'Helt uenig' er først markeret med få procent i 2017, og kurven er ikke medtaget i figuren. Værdiundersøgelsen, Danmark, 1990–2017, Vægtede tal N=6.726, P ved Chi2 < 0,001, Gamma 0,287, P < 0,001.

af dette spørgsmål.⁵ Til trods for ISSP søger at identificere, hvilket enkelt miljøproblem, der er vigtigst, fornemmer man måske her, at klimaet bliver set som et særligt problem overfor miljøproblemer generelt.

Sammenfattende viser mediebilledet og de tidligere surveys, at klima har overhalet miljø som mediebegreb, at færre er villige til at afgive indtægt til miljø, og at det største miljøproblem umiddelbart tilskrives klimaforandringer. Selvom danskerne tilsyneladende er mindre tilbøjelige til selv at give afkald på indkomst til fordel for miljøet, må vi gå ud fra, at miljø, natur og klima er til stede som presserende virkelighed i højere grad end tidligere.

Resonans overfor naturen i den danske befolkning

I januar 2024 udsendte Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter (FUV) i samarbejde med Nordstat et landsdækkende og repræsentativt survey kaldet ”Folket og folkekirken – 2024”. Surveyet omhandlede danskernes religiøsitet og folkekirkerelation med 1020 respondenter. Vi fik lov at inkludere en række spørgsmål om klimaholdning, naturforståelse og resonans, fordi vi var interesserede i at undersøge, hvordan danskernes religiøsitet er koblet til deres naturforståelse i et samfund, hvor klimaforandringerne er tæt på som aldrig før.

Vi opstillede en række spørgsmål baseret på den tyske sociolog Hartmut Rosas resonanstheori (2021 [2016]). Teorien går i korte træk ud på, at vi i dag lever i et accelerationssamfund, hvor hele den sociale struktur og vores væren i verden er lagt an på et konstant stigende tempo. Den kontinuerlige acceleration medfører en generel ubalance, hvor de fleste mennesker føler en form for fremmedgørelse overfor livet. Som modsvarende til det hastige tempo benytter Rosa sig af begrebet *resonans*, som han forstår som en vibrerende relation mellem menneske og verden. I dette perspektiv bliver Rosas forståelse af religion en forbindelse, hvor mennesket spørger og verden svarer igen. Han visualiserer sin teori som en række resonansakser, hvor religion repræsenterer en vertikal akse sammen med kunst og natur. Både religion, kunst og natur giver en oplevelse af radikal andethed, der beriger individet og peger ud mod en anden og større omverdensrelation. Med sin teori om resonans bryder Rosa med grænsen mellem det observerbare og ikke-observerbare, som ellers er kernestof i ikke mindst sociologien som videnskabelig disciplin. Rosas tilgang ligger i forlængelse af Habermas’ kommunikative filosofi, men tager et skridt videre i og med at menneskene oplever at høre religionens eller naturens svar. Naturen har her agens, den svarer igen, og det er denne menneske-natur-relation, som vi var interesserede i at spørge danskerne om (for samme tendens med natur-agens inden for religionsfeltet, se von Stuckrad 2024). Resultatet af undersøgelsen viste, at en overraskende stor del af befolkningen føler resonans med naturen.

Tabel 3 viser den generelle svarfordeling blandt danskerne uafhængigt af religiøsitet. Hele 71 procent er enige i, at ”Alt i naturen er forbundet”. Det står som et stærkt tegn på, at majoriteten af danskerne har en holistisk tilgang til naturen, som sandsynligvis også indebærer, at mennesker er en del af naturen. Dette kan både være et udtryk for resonans og for en udvikling væk fra den klassiske teologiske forvalterskabstanke, hvor

⁵ Dette spørgsmål er ikke i 2010 ISSP-undersøgelsen i Danmark, så vi kan ikke måle en udvikling i dette emne. Vi har prøvet at undersøge, om det i 2020 betyder noget, om man er medlem af en religiøs gruppe eller ej, og forskellene er her meget små.

mennesket er ansvarligt for andre arter. Forbundethed til naturen kan også pege hen imod en grøn religiøs udvikling som Bron Taylors (2010; 2021) *dark green religion*. Mørkegrøn religion forstår grundlæggende naturen som et levende og helligt system, hvor alle arter er værdifulde og integrerede i hinanden. Denne type forståelse ligger ikke langt fra den naturvidenskabelige tilgang, der ofte anerkender artslig interdependens, men der er en religiøs dimension i naturens helliggørelse. Når 71 procent af danskerne støtter udsagnet om, at alt i naturen er forbundet, dækker det sandsynligvis over både en naturvidenskabelig og en religiøs tilgang til naturen. 63 procent af den danske befolkning mener, at vi kan lære noget om os selv, hvis vi lytter til naturen. Netop det lyttende element er vigtigt i Rosas resonansteori, og det virker til, at danskerne også reagerer positivt på denne form for opmærksomhed på naturen. Til sidst har vi medtaget tallene for den store gruppe af danskere, der opsøger naturen, når de har brug for klarhed. Lidt under halvdelen af den danske befolkning (45 procent) er enige i dette udsagn. I det hele taget viser tallene, at der er en høj grad af interesse i naturen som meningsgivende, og at naturen optræder som resonansrum. Men hvilken betydning spiller religiøsitet i forhold til resonans med naturen? For at komme dybere ned i de religiøse forskelle fandt vi et holdningsspektrum, der går fra at være naturvidenskabeligt afvisende overfor religion og resonans til at være holistisk åben over for begge. Imellem disse to yderpositioner fandt vi også en gruppe danskere, der har en særlig relation til naturen.

Resonansspørgsmål	Enig
Alt i naturen er forbundet	71%
Hvis vi lytter til naturen, kan vi lære noget om os selv	63%
Jeg opsøger naturen, når jeg har brug for klarhed	45%

Tabel 3. Enig dækker her over alle de informanter, der har svaret enten ”Meget enig” eller ”Enig”. Folk og folkekirke 2024. Vægtede tal. N=928–982.

Holistisk resonans versus naturvidenskabelig fornuft

Da vi satte danskernes holdninger til naturen op imod deres religiøse overbevisning, fandt vi igennem klyngeanalyse en række identiteter, som giver et indblik i det danske religionslandskab i dag. Ud fra vores resonansspørgsmål i kombination med spørgsmål om naturvidenskabens forklaringsværdi kom vi frem til fire klynger eller grupper i befolkningen: De naturvidenskabelige (27 procent), de troende (32 procent), de naturholistiske (21 procent) og de komplementære (20 procent).⁶ Klyngerne er navngivet efter deres forhold til naturvidenskab og tro. Den naturvidenskabelige klynge er generelt afvisende overfor religion. De er tilbøjelige til at se sig selv som ateister (44 procent), de tror på naturvidenskab og er mere skeptiske overfor resonanserfaringerne med naturen end gennemsnittet. Denne gruppe er domineret af mænd (70 procent identificerer sig som mand). Den troende gruppe er til gengæld domineret af kvinder (61 procent identificerer sig som kvinde). I modsætning til den naturvidenskabelige afvisning af religion, er

⁶ De fire klynger er dannet på baggrund af svarfordelingen på følgende spørgsmål: ”Det meste af det, jeg oplever, kan forklares med naturvidenskab”; ”Videnskab og tro kan anvendes som komplementære tilgange til at forstå en mangfoldig verden”; og ”Jeg kender til steder i naturen, der rummer en særlig kraft”. Klyngerne er ’fair’, dvs. de er i orden statistisk, men de forklarer ikke alle forskelle i datasættet. ”Ved ikke” og ”Ønsker ikke at svare” er fjernet, og klyngerne blev styrket ved at vælge at inddele dem i fire.

de troende kendetegnet ved at være skeptiske overfor at tildele naturvidenskaben alt for stor forklaringskraft. Kun syv procent af denne klynge mener, at naturvidenskaben kan forklare alle deres oplevelser. Til gengæld er denne klynge mere traditionelt religiøs end de andre klynger. Den tredje klynge har vi kaldt de naturholistiske. De naturholistiske mener generelt at tro og videnskab komplementerer hinanden, og de er næsten lige så religiøse som den troende klynge, men deres fokus er især naturen. I alle natur- og resonansspørgsmålene er denne gruppe mere tilbøjelige til at interagere med naturen end andre grupper. Der er næsten kønsmæssig balance blandt de naturholistiske med 53% kvinder. Den sidste gruppe, de komplementære, placerer sig mellem de naturvidenskabelige og de naturholistiske i religiøse spørgsmål. De ser tro og videnskab som komplementære størrelser, men de har generelt en mere skeptisk attitude overfor spirituelle, religiøse og naturresonante oplevelser. Kønsfordelingen i denne klynge har en lille overvægt af mænd med 56 procent. Tabel 4 illustrerer forskellen på de forskellige klynger i spørgsmål om religiøsitet og natur.

Enig i at...	De naturvidenskabelige	De troende	De naturholistiske	De komplementære
Der er mere mellem himmel og jord	21%	79%	83%	43%
Jeg kender til steder i naturen, der rummer en særlig kraft	4%	36%	52%	0%
Jeg søger ud i naturen, når jeg vil bede til Gud	1%	7%	13%	3%
Naturen er skabt af Gud	4%	28%	20%	16%
Tro/spiritualitet er en vigtig del af mit liv	6%	44%	32%	19%

Tabel 4. Klyngernes fordeling i udvalgte natur- og religionsspørgsmål. Enig dækker her over alle de informanter, der har svaret enten ”Meget enig” eller ”Enig”. Folk og folkekirke 2024. N=781-724, P ved Chi2 < 0,001 ved samtlige spørgsmål.

Vi har markeret de steder, hvor klyngerne adskiller sig væsentligt fra hinanden. Den naturvidenskabelige klynge skiller sig ud ved konsekvent at være mindre enige i religiøse udsagn end de andre klynger. De troende er den gruppe, der åbent vedkender sig, at tro/spiritualitet er en del af deres liv (44 procent), ligesom det også er de troende, hvor flest abonnerer på en traditionel kristendom med Gud som naturens skaber (28 procent). De naturholistiske har en høj grad af åbenhed overfor, at der kan være mere mellem himmel og jord (82 procent), men de er ikke lige så religiøst praktiserende som de troende. Til gengæld kender over halvdelen af dem (52 procent) til steder med særlig kraft i naturen. De naturholistiske er spændende, da de måske kan være et bud på en dansk variant af *dark green religion*, hvor naturen er central for religiøsitet. Som nævnt udgør denne klynge 21 procent af den danske befolkning, og derfor er det ikke nogen ubetydelig gruppe. Men ligesom eksempelvis spiritualitet går *dark green religion* på tværs af

etablerede religiøse traditioner. 83 procent af de naturholistiske danskere er medlemmer af folkekirken. Den komplementære gruppe er sværest at kategorisere, da de ikke er specielt troende men heller ikke lige så afvisende overfor religiøsitet, som den naturvidenskabelige klynge. De komplementære repræsenterer midtvejspositionen, hvor de først og fremmest er karakteriseret ved en næsten fuldstændig afvisning af en naturresonant religiøsitet.

Fordelen ved at inddele befolkningen efter deres holdning til naturvidenskab, resonans og hvorvidt, de forstår religion og naturvidenskab som komplementære, er at vi her finder profiler, der går på tværs af religiøse grupper. Der er folkekirkemedlemmer i alle klynger, ligesom der er troende i alle klynger. Med vores spørgsmål om resonans og natur var vi også ude på at undersøge, om der muligvis er nye ontologier i spil i den danske befolkning, hvor naturen får agens på overraskende måder. Selvom en stor majoritet af den danske befolkning er positivt indstillet overfor at lytte til naturen, kan vi dog også se forskellighed blandt danskerne i forhold til deres forståelse af relationen mellem naturvidenskab og religion. De klynger, der er mest religiøse, er også mest investeret i resonante naturoplevelser, så på den måde er der en forbindelse mellem religiøsitet og resonanserfaring. Med Hartmut Rosa kan man også forklare dette ved at påpege, at både natur og religion åbner for lignende oplevelser af andethed, og derfor vil både natur og religion tale til samme åbenhed overfor omverdenen. Den store overraskelse er, at der med den naturholistiske gruppe ser ud til at være spor af nye ontologier blandt danskerne. I hvert fald har vi en klynge, der på flere måder forbinder deres individuelle religiøse praksis med naturen – og hvor naturen med en særlig kraft kan formodes at udgøre sin egen transcendent virkelighed.

Konklusion

I denne artikel har vi gennemgået, hvordan miljø- og klimabevidsthed gradvis har vundet indpas i etablerede religiøse traditioner, sådan at langt de fleste religioner i dag har en holdning til klimaforandringer. Lynn Whites tese fra 1960'erne om, at den kristne tradition i særdeleshed har været en medvirkende faktor til miljøproblemer og ødelæggende klimaforandringer kan modereres med den nytolkede forvalterskabsteologi, man kan finde på tværs af de monoteistiske religioner. Ikke desto mindre viser ny forskning, at især den evangeliske kristendom ikke ser klimaforandringer som et problem. I Danmark har vi fundet, at danskerne fra 1990 til i dag er mindre tilbøjelige til at afgive indtægt til fordel for miljøet. Helt generelt figurerer klimaforandringer dog som det vigtigste miljømæssige problem i dag for danskerne. I nye tal fra 2024 fandt vi, at den danske befolkning udtrykker en stor grad af resonans med naturen med en majoritet, der støtter, at naturen giver forbundethed og indsigt. Ved hjælp af Hartmut Rosas resonansteori inddelte vi danskerne i fire klynger: De naturvidenskabelige, de troende, de naturholistiske og de komplementære. Naturresonansen kan forbindes til religiøsitet på den måde, at de personer, der scorer højt på religiøsitet, også vil være mest investeret i resonante naturoplevelser. Men det betyder ikke, at resonans og religiøsitet udelukkende er forbeholdt de religiøse grupper af befolkningen. Begge findes i alle befolkningsklynger.

Til sidst vil vi gerne fremhæve den klynge, vi kalder de naturholistiske, der omfatter en femtedel af befolkningen. Denne klynge ser ud til at forbinde deres religiøsitet med naturen på måder, der minder om den mørkegrønne religion, som ellers er fundet i andre

dele af verden. Det kunne være et forsigtigt fingerpeg om, at danskernes religiøsitet er ved at ændre sig hen imod nye ontologier, hvor naturen i sig selv har en særlig kraft, agens og tilstedeværelse i verden. Det er ikke så overraskende med tanke på de nye og alvorlige erfaringer, som klimaforandringer bringer med sig globalt. Når verden brænder, må både religioner og religiøsitet forandres i ilden.

Referencer

- Alper, Becka A. 2022. "How Religion Intersects With Americans' Views on the Environment." Pew Research Center, 17. november. <https://www.pewresearch.org/religion/2022/11/17/how-religion-intersects-with-americans-views-on-the-environment>. Tilgået 22. september 2025.
- Andersen, Nils. 2022. "Ikke mere end græsset? – Francis Schaeffers filosofiske og teologiske perspektiv på vores økologiske udfordringer." I *Verdens Forvaltere med et gudgivet mandat*, red. Lars Boje Sønderby Jensen. Credo.
- Beyer, Peter. 1994. *Religion and Globalization*. SAGE Publications.
- Bramwell, Anna. 1989. *Ecology in the 20th Century: A History*. Yale University Press.
- Herbener, Jens-André. 2014. *Naturen er hellig: Klimakatastrofe og religion*. Informations forlag.
- Herbener, Jens-André. 2022. *Økokrati: Sådan skaber vi en bæredygtig verden*. GAIA. Danmarks grønne forlag.
- Jenkins, Willis, Evan Berry & Luke Beck Kreider. 2018. "Religion and Climate Change." *Annual Review of Environment and Resources* 43: 85–108. doi:10.1146/annurev-environ-102 017-025855.
- Jensen, Ole. 1992. [1976]. *I vækstens vold: Økologi og religion*. Gyldendal.
- Jensen, Tim og Mikael Rothstein. 1991. *Gud – og grønne skove: Religioner og naturbevarelse*. Munksgaard.
- Köhrsen, Jens, Julia Blanc og Fabian Huber. 2023. "Tensions in Religious Environmentalism." I *Religious Environmental Activism: Emerging Conflicts and Tensions in Earth Stewardship*, red. Jens Köhrsen, Julia Blanc og Fabian Huber. Routledge.
- Konisky, David M. 2017. "The Greening of Christianity? A Study of Environmental Attitudes over Time." *Environmental Politics* 27 (2): 267–91. doi:10.1080/09644016.2017.1416903.
- Latifova, Fatima. 2024. "Baku Declaration of Global Summit of Religious Leaders adopted." Azernews, 6. november. <https://www.azernews.az/nation/233496.html>. Tilgået 22. september 2025.
- Polunin, Nicolas. 1987. "Conference on Conservation: The Need and the Message, and Interfaith Ceremony, to Celebrate the 25th Anniversary of the Founding of WWF, and Held Respectively in the Citadella Anfiteatro and the Basilica of Saint Francis, Assisi, Italy during 26–29 September 1986." *Environmental Conservation* 14 (1): 83–84. doi:10.1017/S03768929000 11279.
- Rachlin, Michael. u.å. "Jair Melchior: 'Vi er samlet på Noahs Ark'." Det Jødiske Samfund i Danmark. <https://mosaiske.dk/klima/>. Tilgået 22. september 2025.
- Rosa, Hartmut. 2021 [2016]. *Resonans: En sociologi om forholdet til verden*. Eksistensen.
- Rubow, Cecilie. 2011. "Klimaforandringernes metafysik. Verden som natur, omgivelser og ophav." *Tidsskriftet Antropologi* 64: 101–117.
- Schaeffer, Francis. 1970. *Pollution and the Death of Man: The Christian View of Ecology*. Hodder & Stoughton.
- Stuckrad, Kocku von. 2024. *Nach der Ausbeutung: Wie unser Verhältnis zur Erde gelingen kann*. Europa Verlag.
- Søes, Peter. 2022. "Bæredygtighed, forvaltning og håb." I *Verdens Forvaltere med et gudgivet mandat*, red. Lars Boje Sønderby Jensen, Credo.

- Taylor, Bron. 2010. *Dark Green Religion: Nature Spirituality and the Planetary Future*. University of California Press.
- Taylor, Bron. 2021. "Dark Green Religion: A Decade Later". *Journal for the Study of Religion, Nature and Culture* 14 (3): 496–510. doi: 10.1558/jsrnc.34630.
- Taylor, Bron, Gretel Van Wieren & Darnard Deley Zahela. 2016. "Lynn White Jr. And the greening-of-religion hypothesis." *Conservation Biology* 30 (5): 1000–1009. Doi:10.1111/cobi.12735.
- Veldman, Robin Globus. 2019. *The Gospel of Climate Skepticism: Why Evangelical Christians Oppose Action on Climate Change*. University of California Press.
- White, Lynn. 1967. "The Historical Roots of Our Ecologic Crisis." *Science*, 10. marts, New Series, 155 (3767):1203–1207.
- Whitney, Elspeth. 2015. "Lynn White Jr.'s 'The Historical Roots of Our Ecologic Crisis' After 50 Years." *History Compass* 13 (8): 396–410. doi:10.1111/hic3.12254.
- Wolf, Jakob. 2010. "Theology and Climate Change Jakob." *The Ecumenical Review* 62 (2): 131–336. doi:10.1111/j.1758-6623.2010.00051.x.
- WWF. 2015. "Islamic Declaration boosts moral arguments to act on climate change." <https://www.wwf.mg/en/?251013/Islamic-Declaration-climate-change>. Tilgæt 25. september 2025.